

Demmel József

PÁNSZLÁVOK A KASTÉLYBAN

Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014. 284 o.

Demmel József, az újabb történelmszlovákista generáció fiatal szlovákista tagja immár harmadik monográfiáját jelentette meg a 19. századi Magyarországon élő szlovák nemzetiség történetéről. Ezúttal egy olyan speciális társadalmi réteg történetébe enged bepillantást, amelynek életmódja, tevékenysége és identitásproblémái eddig meglehetősen homályban maradtak a magyar történettudomány számára. A szerző — fiatal kora ellenére — 2009-ben „...*egész Szlovákia elfért egy tütájon...*” *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*, 2011-ben pedig *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon* címmel is publikált már egy-egy kötetet. Demmel az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézetének tudományos munkatársa és a *Korridor* című szlovák–magyar történeti folyóirat felelős szerkesztője.

Az ezúttal is a Kalligram Kiadónál megjelentetett tetszetős kötetben a szerző Justh József, a szlovák anyanyelvű, Turóc megyei magyar nemes életútján keresztül mutatja be a kettős identitású felvidéki magyar nemesség eddig feledésbe merült történetét. A jól tagolt, olvasmányos, ugyanakkor komoly jegyzetapparátust felvonultató kötethez a szerző alapos forrásfeltáró munkát végzett és nagy mennyiségű szakirodalmat tárt fel. A kötet az elő- és utószó mellett tizenegy főfejezetre és azon belül alfejezetekre oszlik, a végén forrás- és irodalomjegyzékkel, valamint névmutatóval. A majd 250 oldalas főszerzőhöz 658 lábjegyzet társul.

Ahogy korábbi köteteiben is, Demmel ezúttal is egy új nézőpontból, a források alapos feltárásával közelít témájához. Igyekszik maga mögött hagyni, ha tudja, cáfolni a magyar és szlovák történetírás vagy közlemékezet toposzait. Kötetéből kiderül, hogy a korabeli magyar nemesség számos képviselője egészen a 19. század utolsó harmadáig őrizte szlovák identitását és anyanyelvét. Egyáltalán nem volt szokatlan a Justh József példáján is nyomon követhető magatartás: a magyar nemesi-politikai identitás mellett létező szlovák kulturális-nyelvi azonosságtudat.

Az első fejezetben (*Az elfelejtett elit*) a szerző bemutatja a 19. századi Felső-Magyarország szlovák anyanyelvű nemességét és annak főbb jellemzőit: „Felső-Magyarország olyan nemesi elitcsoportjáról van szó, amelynek tagjai hangsúlyosan a magyar nemesi nemzet, a *Natio Hungarica* részének tartották magukat, és akik emellett a szlovák [...] valamely írott változatát az élet több meghatározó területén — például a családi élet fontos rétegeiben [...], továbbá a helyi közigazgatásban, a birtokigazgatásban, esetleg a regionális politikai élet keretei között — domináns nyelvként, vagy a domináns nyelvek egyikeként használták.” Fényes Elek korabeli adatait használva Demmel meghatározza azokat a megyéket, ahol szlovák nyelvű nemesség élhetett. Ezek Árva, Liptó, Trencsén, Turóc és Zólyom megyék voltak. A második fejezet (*„Nálunk, hol magyar nincs is”*) már kifejezetten Turóc megyére fókuszál. A szerző 1848-ig mutatja be „a tót Svájc”, Felső-Magyarország legkisebb vármegyéje politikai életének eseményeit. Turóc megye lakott területei egy hegyekkel körbevett hosszú, keskeny völgyben helyezkedtek el, meglehetősen elzártsággal a külvilágtól. Ha nem is azonnal, de helyben is lecsapódtak az országos politika történései. A 19. század első felében két család, az örökös főispáni címet birtokló Révay, valamint a Justh familia versengett a politikai hatalomért. Előbbiek konzervatív, utóbbiak liberális elkötelezettségűek voltak. A megyei politikai küzdelmekben végül a Justh család kerekedett felül, 1848-ra sikerült átvenniük a megye irányítását. A politikai törésvonalak mellett Demmel ismerteti a nyelvi és generációs törésvonalak mibenlétét is. A megyei közéletben igen nagy változást hozott a magyar hivatali nyelv bevezetése 1841-ben. Kiderült, hogy a magyar érzelmű liberális nemesség is nehezen birkózik meg az új nyelvi követelményekkel. A megyei másodalispán, majd országgyűlési követ Justh Józsefről is azt feltételezi a szerző, hogy szlovák anyanyelvűként a magyar nyelvvel ekkor még komoly nehézségei voltak.

A következő két fejezet Turóc megye, valamint Justh József 1848–1849-es szerepét tárgyalja. A szabadságharc alatt a viszonylag elzárt térség nem volt nagyobb hadi események színhelye, a Hurban vezette szlovák önkéntesek azonban bevonultak a megyébe, és a császári csapatok a kormánybiztossá kinevezett Justhot is letartóztatták. Az egész köteten végigvonuló mikrotörténeti látásmód segítségével a szerző 1848 kapcsán is kitűnően bemutatja, milyen problémák merülhettek fel az eseményeket átélő, szlovák anyanyelvű lakosság identitásával kapcsolatban. Hogyan élhették meg helyben az országos szinten zajló változásokat? Hogyan érvényesült az egységes magyar politikai nemzet koncepciója a helyi meghatározottságok tükrében? Justh a maga részéről egyértelműen döntött: végig a magyar kormányzatot támogatta.

Ugyancsak nyomon követhetjük a kötetben a folyamatosan alakuló, fejlődő szlovák nemzeti mozgalom ébredésének lépcsőfokait, valamint azt a folyamatot, ahogy egyre inkább Turócszentmárton válik e mozgalom központjává. Justh József velük való kapcsolatának bemutatására vállalkozik a következő két fejezet. E viszony csak első pillantásra tűnik ellentmondásosnak. Demmel azonban bebizonyítja, hogy Justh lépései egyfajta logikus láncolatot követtek. A szerző részletes elemzéssel tárja föl e viselkedés mozgatórugóit. Justh 1848-ban egyértelműen a magyar kormány oldalára állt, és a kormány álláspontját hirdető, de szlovák nyelvű lapot szerkesztett. Ugyanakkor igyekezett megakadályozni, hogy az elmérgesedő szlovák–magyar viszony megbolygassa Turóc viszonylagos nyugalalmát. A szabadságharc után — 1848-tól kezdődő szembenállásuk ellenére — továbbra is szoros kapcsolatot ápol a szlovák nemzeti mozgalom tagjaival. A helyi politikai küzdelmekben ekkor már nem a konzervatívok, hanem e mozgalom tagjai voltak a Justh-párt ellenfelei, de „evangélikusként rendelkezésre álltak olyan hagyományok és társadalmi viselkedési normák, amelyek elősegítették a nemzeti konfliktusok békés rendezését és feloldását”. Amellett, hogy a szlovák mozgalom és az evangélikus egyház szinte eggyé vált ebben az időben, Justh tevékenységét szlovák nyelvi gyökerei is befolyásolták. Nem látott kivetnivalót például abban, hogy a szlovák mozgalom képviselőit gyermekei nevelőiként akár kastélyába is befogadja. Demmel szerint „nem mindenáron legyőzendő ellenfélnek, hanem vitapartnernek tekintette őket, hajlandó volt mérlegelni érveiket”.

Justh Józsefet fenti adottságai tették alkalmassá egy lehetséges szlovák–magyar megbékélés esetén a közvetítői szerepre. A *kegyelmi pillanat* című fejezetben a szerző ismerteti a szlovák és a magyar politikai elit helyzetét az országos politika szempontjából is jelentős 1860–1861-es években. Justh József mellett számos magyar nemes vett részt 1861 nyarán a turócszentmártoni szlovák kongresszuson. Justh itt igen aktívan tevékenykedett, sokszor kért szót. A gyűlésen elfogadott memorandum — a szlovák közigazgatási autonómia igénye — azonban kiváltotta a felvidéki megyék hivatalos tiltakozását. Ezután, valamint a kormány informális nyomására Justhék felhagytak a szlovák nemzeti érdekek képviseletével, a továbbiakban nem vállalták többes identitásukat, és magukat egyértelműen csak a magyar politikai élthez sorolták. Demmel úgy véli, „a memorandum története, Justhék reintegrációs kísérletének a kudarca arra világít rá, hogy 1861-ben a két nemzeti elit még a legideálisabb körülmények között sem volt képes az együttműködés »közös minimumát« meghatározni”.

Az 1868. évi nemzetiségi törvény születéséről szóló fejezetben a szerző bemutatja a törvényvel kapcsolatban a történettudományban eddig megjelent értelmezési kereteket, majd egy új szempontra hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint a jogszabály paragrafusai nem a nemzetiségek modern nemzeti mozgalmait vezető elitek, hanem a nemzetileg még bizonytalan nem magyar anyanyelvű polgárok integrációját, illetve reintegrációját szolgálták. Ahogy Turóc megye példáján korábban láttuk, a helyi nemesség nem magyar tagjai a közigazgatás elmagyarosodásának reformkorban kibontakozó és 1848-ban kiteljesedő folyamatában elvesztették politikai jogaikat, hiszen semmilyen általuk ismert nyelven nem szólalhattak fel. Az 1868-as törvény azonban helyi szinten újra lehetőséget biztosított a közigazgatásban anyanyelvük használatára. Ekkor már Justh József is elsősorban a kormányhoz lojális nem magyar nyelvű helyi nemesi elit beilleszkedését látta támogathatónak, és letett a szlovák mozgalom képviselőinek reintegrációjáról.

Az 1870-es évekre megváltozott a politikai helyzet. Eötvös József halálával és Deák Ferenc politikai élettől való visszavonulásával változás történt a kormányzati politikában. A nemzetiségekkel szembeni megértő álláspontot egy türelmetlenebb irányzat váltotta fel. Turóc megyében ekközben egyre erősebb lett a szlovák mozgalom, a Justh-párt fokozatosan veszített pozícióiból, míg végül a családi anyagi helyzete is megrendült. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott a választási küzdelemre szánt összegek fokozatos növekedése. Justh, amíg anyagi helyzete engedte, továbbra is támogatta a szlovák kulturális szervezeteket, immár nem nyilvánosan. Demmel kitér a

Felvidék három szlovák nyelvű gimnáziumának és a Matica slovenská kulturális szervezet felszámolására is. Utóbbi intézkedések egyik lehetséges okaként egy meglepő, de viszonylag kézenfekvő magyarázattal is szolgál. A Zólyom megyei alispánná kinevezett Grünwald Béla személyes sértettségét emeli be a történeti diskurzusba, aminek oka a szerző véleménye szerint a Matica slovenská alelnökének, Viliam Pauliny-Tóthnak épp ekkoriban közreadott maró szatírája. Ennek főszereplője ugyanis kísérteties hasonlóságot mutatott Grünwald Bélával.

1875-ben a Justh-pártnak végleg beakonyult Turóc megyében. A szlovák kulturális szervezet bezárásával egy időben a teljes megyei tisztikar leváltásra került. Nem véletlen, hogy Justh József egy öngyilkossági kísérlet után került be a budai Schwartzler-féle elmeegógyintézetbe. A nem sokkal ezután bekövetkező halálával kapcsolatban Demmel feltételezi az újabb — immár befejezett — öngyilkosságot. Ennek lehetséges okait is megjelöli: „Láthattuk, hogy Justh életvilága minden tekintetben az összeomláshoz közeledett. A családja által évszázadokon keresztül épített turóci vezető szerep elveszni látszott, [...] vagyonuk felemészlődött, a hosszú évtizedek munkájával kiépített hatalmi bázis elveszett.”

Összességében elmondható, hogy Demmel József egy gazdag forrásbázison alapuló, igen sokrétű és alapos forrásfeldolgozás után elkészült művet alkotott. Az eddig alig kutatott szlovák anyanyelvű magyar nemességet korabeli kontextusában ábrázolja. A rendelkezésre álló források alapján új és eredeti következtetésekkel gazdagítja történeti tudásunkat. A kötet jó szívvvel ajánlható a nemzetiségi kérdés és a 19. századi magyar történelem iránt érdeklődőknek.

Solymosi József

Tagányi Zoltán

A KÖZÉP-KELET EURÓPAI FALUKÖZÖSSÉG GENEZISE

Válogatott tanulmányok

L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 360 o.

Tagányi Zoltán történeti, néprajzi és szociológiai folyóiratokban megjelent publikációi után tanulmánykötetbe rendezte a falu- és földközösség kialakulását, történetét feldolgozó írásait. Már egyetemista kora óta foglalkoztatta ez a téma, majd a közép-kelet-európai térségen belül az orosz, lengyel és magyar földközösség geneziséét vizsgálta. Ez utóbbira bevallottan Szabó István prédiuum-tanulmánya irányította a figyelmét. A szerző a tanulmánykötet bevezetőjében utal a 19. század végén, 20. század elején divatos, őskommunistikus elvekből kiinduló kutatásokra, amelyek mindenütt ősközösségi faluközösségeket (pl. az orosz obscsina és a germán Mark) kerestek. Tagányi Károly falu- és földközösségi koncepciója is a kor szocialisztikus gondolkodásmódjának következménye volt. Tagányi Zoltán ezeket a nézeteket veszi revízió alá, és megállapítja, hogy a faluközösség és a vele kapcsolatos intézmények rendszere nyugatról importált jelenségek komplexuma volt, amelynek kezdetei a késő római császárkor Gallia provinciájának villái környékén lelhetők fel.

Ennek alapján a szerző a közép-kelet-európai faluközösség kibontakozását négy fejezetre tagolva mutatja be. Először a nyugat-európai előzményeket, majd a magyar, a lengyel és végül az orosz viszonyokat tárja fel.

A *Faluközösség és prédiuum* fejezetben utal Tagányi arra, hogy Szabó István már 1963-ban a magyar prédiuumot a római villa utódjának jelölte meg, így véleménye szerint a magyar falu is a római villa leszármazottja. A Krisztus utáni századokban a Római Birodalomban a rabszolgamunkát felváltó „colonatus”, bérleti rendszer eredményeként alakultak ki a vidéki villagazdaságok. A villa tulajdonosa nemcsak termékszolgáltatást kapott, de birtoka műveléséhez igénybe kellett vennie colonusainak munkaszolgáltatásait is. Az úri villát a colonusok, kisbérleők vették körül, akiket a villatulajdonos villicusai irányítottak. Ezek a villa körüli települések alakultak át „vicus”-okká, falvakká. A galliai provinciákban is a római villicatiós rendszer volt jellemző, amely a mozgékony, parlagváltós földműveléstől a letelepedett földművelésre való áttérés felé haladt. A szerző azt is felvázolja, hogy a germán településfejlődés az egyudvaros tanyáktól (curia) a háromnyomásos rendszert használó halmazos szerkezetű falvak irányába mutatott, de ez volt jellemző az Alpoktól északra fekvő tölgyes, lombos erdők vidékén, Dél-Angliában és a skandináv területeken is.

A szerző összefoglalja a középkori villagazdaság jellemzőit, amely két részből állt: az egyik a földesúr saját gazdasága (dominium, terra salica), a másik a bérlő vagy parasztok kezén lévő nyomáskényszeres földterület. Ez utóbbi használatáért előbb természetbeni, majd a 12. századtól pénzbeli szolgáltatással és munkával tartoztak a földesúrnak. A birtokok kettőssége a háromnyomásos falurendszerrel együtt a Meroving-kortól a Karoling-időki (8–10. század) jellemző volt, ezt követően viszont a földesúr felhagyott a saját mezőgazdasági üzemével, amit pénzjáradék fejében kimért jobbágyainak. Ez végérvényesen megerősítette a háromnyomásos falvakat, s ezzel együtt megjelent a piacra termelő parasztság.

Tagányi hangsúlyozza, hogy a faluközösség a feudalizmus adózási és katonai rendszerének következménye. A királyi adományként megkapott birtokra telepített szabadok és jobbágyok adóztak a földesúrnak, aki így katonáskodási kötelezettségének is eleget tudott tenni. A villicatiós rendszer felbomlása együtt járt a piactudáskodás megerősödésével, amiben a nemesség is érdekelt volt. Ezek a folyamatok a déli német területeken a 11–12. században zajlottak. A szerző a középkori agrárforradalom fontos eredményének tartja a korábbinál hatékonyabb és racionálisabb háromnyomásos gazdálkodás, a faluközösség megerősödését, amelyben a közösség a vezetőivel az élen szabályozta a falu határában folytatott munkálatok rendjét, a közös erdők és legelők használatát.

A nyugat-európai falvak kialakulása a 11–12. században tetőzött, Magyarországon viszont kiépülésük első fázisa a 10–13. századra tehető. A faluképződésnek — Szabó István szerint — nálunk is a villa volt az alapja, de ezt a források „prédium” (szórvány major, telep) névvel illették. Ezekből — a prédium felbomlásából — alakultak ki a falvak. Itt a jobbágyi sessiók közé a földesúr parcellái is beleilleszkedtek a közös nyilas határrendszerbe, így ő is részese lett a faluközösségnek. Az első fejezet végén megismerkedhetünk a villicatióknak a német kolonizáció révén Közép-Kelet-Európában történő elterjedésével, amely akár a 19. századig is elhúzódott.

*A magyar faluközösség genezisének és utóéletének vázlat*a című fejezetben a szerző rámutat a spontán falukialakulás és a 13–14. századi tudatos erdei telepítések sajátosságaira. A honfoglalást követő időszak családszervezetére vonatkozóan a nemzetségi nagycsaládokkal szemben a gazdálkodás alapsejtjének a kiscsaládot tekinti, amely szomszédságon alapuló törpe „falvak”-ban élt. Ez a családi, tanyás település általános volt Nyugat-Európában a 6–9. századig és Közép-Európában a 13. századig, amíg ki nem alakult az örökszántórendszer. Szabó Istvánnal és Hoffmann Tamással egyetértve fogalmazza meg, hogy a Kárpát-medence centrális részein a 10. században és azt követően jobbra az egyudvaros, kiscsaládi települések voltak megfigyelhetők, amikor még a földműveléssel szemben az állattartás és a parlagváltós földművelési rendszer dominált. Ezekből alakulhattak ki az 1–2, esetleg 5 gazdasággal és háztartással az egy alapító őstől származó települések, amelyek elnevezésében a -háza, -laka, -telke, -földje és -szállása végződések fordulnak elő.

A Kárpát-medence északi és északkeleti erdős térségeinek a betelepítésére a 13. századtól került sor, amikor a királytól kapott területeken a földesurak soltszerek közreműködésével irtásos falvakat alapítottak. Nyugati minták alapján holland, flamand, német és szlovák telepések szabályos telekrendszerű falvakat hoztak létre, s ezek a típusok a „német joggal” együtt Közép-Európában jelentős mértékben elterjedtek. Mindez a 13. században a pénzadózás, a piactudáskodás és a városi piac kialakulásával járt együtt. Ugyanakkor Magyarországon a 12–13. században a korábbi spontán, kiscsaládi „tanyabokros” területen, Lengyelországban pedig a 13–14. században a prédiumok felbomlása után jelenhettek meg a spontán településsel kialakult halmazos faluképződmények. Ezek létrejötté összefüggött a szabályozatlan határok rendezésével, az egymással érintkező falvak összevonásával.

Tagányi Zoltán felvázolja a határrendezések, a telek- és falurendszer, valamint a határhatalom, közte a szántóföldi parcellák nyilas osztásának, az erdők és legelők használatának sajátosságait. A faluközösségek életét szabályozó rendtartások esetében azt hangsúlyozza, hogy a középkori gyökerű helyi szokásjogi normákat a földesúr adóztatási és robotoltatási érdekei miatt foglalták írásba jórészt a 18. században. Utal a faluközösségi művelési rend ökológiájára, újratermelésének mechanizmusára, a nyomásos rendszer kollektivitására és az egyéni törekvések konfrontációjának szerepére a faluközösség bomlásában.

A szerző nemcsak a föld- és faluközösségek kialakulásának bemutatását tartja fontosnak, de teret szentel utóéletüknek, a 20–21. századig megfigyelhető maradványaiknak, a közbirtokosságoknak. A recenzens másokkal együtt megtapasztalhatta, hogy a nemesi közbirtokosságok, a székelyek és a redemptusi közösségek, valamint a jobbágyfelszabadulás után alakult erdőbirtokosságok és legeltetési társulatok működésében középkori előzmények is megfigyelhetők. Tagá-

nyi Zoltán már ebben a fejezetben is hoz olyan lengyel és orosz példákat, amelyek a magyarhoz hasonlóan a telekosztódás révén kialakult nyolcadtelket veszik alapul a 20. század közepén is a legelő- és erdőilletmény számításánál.

Tagányi Károly és mások ősközösségi elméleteivel szemben a szerző a történeti kutatások eredményeként kimutatja, hogy a faluközösség Európa területén az antik villa adaptálása, majd pedig a korai villagazdaság, az egykori földesúri majorság felbomlásának következménye, és ez a folyamat a közép-európai területeken a 13. században zajlott le. Egyetérthetünk azzal, ahogy a szerző árnyalja ezt a sommásnak tűnő képet. A falusi közösség genezisében belül két réteget különböztet meg: az egyik a paraszti szokásjogon alapul és az egykori nemzeti intézményekhez vezethető vissza (pl. a tízes beosztás) azzal, hogy a paraszti „közösségi akarat” elve alapján mindenki egyenlően osztott földhöz akar jutni. Ezzel szemben áll a „földesúri akarat”, amely a nomád, mobil és kötetlen gazdálkodásra hajló népességet telekrendszerbe és a földesúri adóztatás kötelékébe igyekszik bekényszeríteni. E két tényező együttes hatása formálta a faluközösséget.

Az előzőeken túl Tagányi Zoltán — a lengyel történeti irodalom széles körű ismeretében — nagy szolgálatot tett a magyar kutatóknak a harmadik fejezet megírásával. A „lengyel példa”-ként említett és *A falusi feudalizmus és faluközösség (gromada) genezise és utóélete az ütközőzónában* címet viselő tanulmány mintaszerű analízise a faluközösség ottani kiépülésének. Mivel a lengyel történetírásban nincsenek a témának a magyarhoz hasonló elemzései, ezért is kiemelendő a szerző ez irányú munkássága. A széles adatbázison nyugvó alapos leírás és a történeti fejlődést részleteiben bemutató tanulmány — utalva a II. világháborús szereplés miatt a középkori germanizációval szemben megnyilvánuló lengyel ellenállásra — objektíven tárja fel, hogy a németek által a lengyel területeken megjelenő nyugat-európai faluközösségnek voltak autochton lengyel előzményei. A faluközösség a német joggal együtt nemcsak gyökeret vert lengyel földön, de felszabadítást is jelentett a fejedelmi és az egykori nemzeti kötelek alól, ezáltal kialakítva a szabad paraszti önkormányzatiságot. Ennek szervezeteit később, a majorsági gazdálkodás korában a feudális hatalom kisajátította, és azt a robotoltatást ellenőrző rendőri szervvé formálta át. Tagányi bemutatja a Lengyelországban jelentős számú armális nemesség falutelepítéseit, és ezen belül a számukra kiutat jelentő keleti kolonizációjukat. Nagy teret szentel a középkori gromada struktúrájának, a gazdálkodást szabályozó szerepének feltárására, és ügyel a falusi önkormányzat lokális sajátosságainak érzékeltetésére. Fontosnak tartja a Lengyelország felosztása után bekövetkezett változások jellemzését, a faluközösség porosz, osztrák és orosz megszállási övezetben kialakult formációinak bemutatását.

A lengyel falu- és földközösség túlélte a jobbágyfelszabadítás állami intézkedéseit, és utóélete a 19–20. századig nyomon követhető. Az I. világháború után a II. Köztársaság ennek az intézménynek a maradványait egyeztetett felszámolni, illetve szabályozni. A szerző bemutatja azokat a változásokat, amelyek az 1960-as, 1970-es években is működő lengyel erdő- és legelőtársulatokat jellemezték, ugyanakkor utal azokra a közös gyökerekre és sajátosságokra, amelyek a magyar és lengyel szervezetekben egyaránt megfigyelhetők.

Tagányi Zoltán a lengyel faluközösség előtti erdei életforma egy sajátos jelenségével, az élőfás méhészettel is foglalkozik tanulmányában, amely tevékenység a 18. századig jellemző volt. Megjegyezzük, hogy az erdei méhtartásnak ezt az archaikus formáját a Kárpát-medence különböző tájain (Erdély, Szatmári Erdőhát, Bodrogköz, Nyugat-Dunántúl) a 20. századig ismerték, amint ezt Gunda Béla, Balassa M. Iván és Szabadfalvi József dolgozatai igazolják.

A kötet utolsó fejezete *A nyugatos faluközösség* címet viseli, és az orosz *obscsina* geneziséét vázolja fel. Az orosz faluközösséghez a szlavofilek és narodnyikok nagy reményeket fűztek. A szlavofilek ebben látták az orosz nemzeti vonások és specifikumok alapjait, és ezt heroizálták. A narodnyikok pedig az idilli béke, demokrácia és társadalmi egyenlőség zálogaként tekintettek az ősközösségi intézményként kezelt obscsinára a kapitalizmussal szembeni kritikájukban. A későbbi orosz kutatók ezekkel a teóriákkal és a fiskális iskolával szemben a földközösség többretergőséget hangoztatják. Ezek szerint az obscsinának vannak vérségi, nemzeti múltban gyökerező rétegei, mint a „verv” és a területi szövetségként működő „voloszty obscsina”, amelynek önkormányzata és adóbehajtó szerepe is volt. A volt novgorodi, pszkovi, valamint Oroszország északi, északkeleti területein a 15–16. században a zárt faluközösségekkel szemben csak az egy- vagy néhány udvaros tanyás, mobil települések mutathatók ki. Az osztásos, háromnyomásos határu faluközösségek a 17. és az azt követő századokban alakultak ki, és európai mintáknak megfelelően az orosz „szelók” révén voltak képviselve. Először földesúri, majd állami intézkedések eredményeként adózási és katonai feladatokat is elláttak. A szerző részletesen vizsgálja a moszkvai

centrális területeken a 18–19. századi klasszikus obscsinák típusait, működését, a földesúri, egyházi és állami birtokokon jellemző sajátosságait. Érdekessége a tanulmánynak, hogy a 19. századi kortársak leírása alapján Tagányi Zoltán mintegy laboratóriumi helyszíneként vázolhatja fel a szi-bériai állami birtokokon a 18. század második felétől lezajlott változásokat: a nomádoknak a földművelésre való áttérésével együtt az állami beavatkozások hatására a nemzeti és vérségi szervezet elemei nélkül, ekkor jöttek létre az osztásos faluközösségek – az európai gyakorlathoz képest jókora késéssel.

Tagányi Zoltán válogatott tanulmányai nagy ívű áttekintést adnak a mezőgazdálkodás alapvető intézményének, a föld- és faluközösségeknek európai kitekintésű, de elsősorban a közép-kelet-európai régióra koncentrált történetéről. A hatalmas adatbázisra támaszkodva, saját kutatásaira építve mutatja be, hogy azokkal szemben, akik egyoldalúan az ősközösségi előzményekben keresték a középkori falu- és földközösségek gyökereit, a kép sokkal árnyaltabb. Minden területen kétrétégűnek tekinti a földközösségeket: az egykori nemzeti intézményekre és a helyi szokásjogra területenként eltérő időszakban épült rá a római villicatiós rendszerből kialakult és Nyugat-Európából importált — a földet háromnyomásos rendszerben művelő és önkormányzatisággal is rendelkező — faluközösség típusa, amelynek elterjedésében a feudális államok adó- és katonapolitikája is szerepet játszott. A lengyel és orosz viszonyok jobb megértését szolgálja a két tanulmány végén olvasható kétnyelvű szójegyzék, az egyes fejezetek lényegét pedig angol nyelvű abstract foglalja össze. A könyv egyaránt nyeresége az agrár- és településtörténetnek, néprajztudománynak, valamint a szociológiának.

Petercsák Tivadar

„EZT KÖZTÜNK! ISTEN ÁLDJA!”

Széchenyi István válogatott levelei

Kovács Henriett – Körmeny Kinga – Mázi Béla – Oplatka András (szerk.)
 MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 584 o.

Egy rendkívüli élet levelekben. A kezünkben tartott kötet borítóján talált tömör, de annál sokatmondóbb szavak szolgálhatnak az „*Ezt köztünk! Isten áldja!*” című munka mottójaként. A kiadvány 260, 1809 és 1860 között keletkezett levelet közöl gróf Széchenyi István hagyatékából, ezzel a hazai olvasóközönség most vehet először a kezébe olyan levélkiadást, amely az egész életpályát magyar nyelven mutatja be. A szerkesztési és fordítási feladatokat olyan kiváló szakemberek végezték el, mint Oplatka András, Széchenyi életrajzírója, Körmeny Kinga és Mázi Béla, az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményének munkatársai, valamint Kovács Henriett, az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem tudományos munkatársa. A válogatást a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete adta ki, ennél fogva a megjelenést — a Széchenyi-forráskiadás kezdeteit idézően — a „legnagyobb magyar” szellemi örökösének tekintett intézmény tette lehetővé.

A kötet létrejöttének okairól Oplatka András bevezetőjéből tájékozódhatunk. Széchenyi levelezéséből készített kiadványok napjainkban alacsony példányszámban, szinte kizárólag könyvtári keretek között hozzáférhetőek, s nagyoobrszt keletkezési nyelvükön olvashatóak. A helyzet felismeréséből következett a hiánypótló munka megszületésének gondolata, hiszen a magyar 19. századi politika-, társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténet felbecsülhetetlen forrásanyagai lévén, szükséges reprezentatív mennyiségű levelcsoportot fordításban közzétenni. A szerkesztők szándékuk szerint a gróf személyét szerteágazó köz- és magáncélú tevékenységein keresztül akarják bemutatni, akinek fő műve maga az élete volt. A szerkesztői bevezetőt Mázi Béla folytatja, összegezve Széchenyi hátrahagyott iratainak történetét és a levélválogatás szerkesztési szempontjait.

A Széchenyi-forráskiadások immáron nagy múltra tekintenek vissza a magyar történettudományban, ezért ha röviden is, de ki kell térnünk a kötetnek a vonatkozó irodalomban elfoglalt helyére.

A Széchenyi-hagyaték megvásárlásával a több helyen őrzött iratok összegyűjtését és feldolgozását a Széchenyi-hagyomány letéteményesének tekintett Akadémia kezdte meg. *Gróf Széchenyi István munkái* címen két kiadványsorozat indított 1884–1896 és 1904–1905 között. A levelezést feldolgozó kötetek az első sorozatban kaptak helyet Majláth Béla (*Gróf Széchenyi István le-*

velei. 1–3. kötet. Bp. 1889–1891) és Zichy Antal (*Széchenyi István levelei szülőihez*. Bp. 1896) gondozásában. A pontatlanságok ellenére e két munkát fontosnak tekintjük, nem kizárólag az elsőégi és mennyiségi okoknál fogva (Majláth összesen 1620 levelet közölt). A forráskiadás segítette a Széchenyi-kutatás professzionalizálódását, világosan megfogalmazta az autobiografikus iratok műfaji különbségét és a vizsgálható kérdések körét, és nem utolsósorban az iratok további gyűjtésére ösztönözte a tudományos életet.

A Magyar Történelmi Társulat által indított *Magyarország újkori történetének forrásai* (*Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris*) kiadványsorozat egyik alsorozataként jelent meg a *Gróf Széchenyi István összes munkái* 1921 és 1939 között. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával megnyíltak a volt Császári és Királyi Házi, Udvari és Állami Levéltár titkos osztályai, többek között lehetővé téve Széchenyi elkobzott iratainak megismerését. A már kialakult történeti diskurzus kereteiben ennek a nagy tömegű forráscsoportnak az elhelyezése jelentősen változtatott a Széchenyi-képen, miközben az első világháború veszteségei a nemzeti példaképek felmutatásának programját jelölték ki a magyar tudományosság számára. Az értékes forrásokat elsőként közlő kötetek másik kiemelendő pozitívuma, hogy bevezetések a kiadott iratok értelmezéséhez elengedhetetlen történeti tanulmányok voltak; bár színvonaluk mutatott némi egyenetlenséget, bizonyos szempontból mégis pótolták a sorozat első kötetébe tervezett, de el nem készült életrajzot.

Széchenyi leveleinek kritikai kiadásán Viszota Gyula és Bártfai Szabó László közösen dolgozott az 1940-es évek első felében, de a világháború részben megakasztotta, részben megsemmisítette grandiózus munkájukat (Körmeny Kinga: *Az Akadémia Széchenyi Múzeuma. In: Széchenyi és kora*. Szerk. Éri István. Bp. 1991. 336.). Végül 1943-ban Bártfai Szabó László saját kiadásában jelentetett meg 1480 kiadatlan levélből és dokumentumból álló válogatást (*Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808–1860*. I–II. Összeáll. Bártfai Szabó László. Bp. 1943). Az iratokat több helyen kivonatosan közölte, ennek ellenére az „Adatok” jelentős munka, egyúttal a két világháború közötti időszak Széchenyihez kapcsolódó forráskiadásainak lezárása.

Az első kiadványok a Széchenyi-kutatás alapművei, megfélemlítő tapasztalatot közvetítettek a későbbi évtizedek történetírói gyakorlata felé, ezzel együtt világosan megfogalmazták azt az igényt, hogy a Széchenyi egész munkásságát érintő forráskiadások a történeti személyiség teljes körű bemutatására törekedjenek. E koncepcióhoz csatlakozott a hagyatéék eddigi legbővebb kiadása Spira György, Gergely András és Sashegyi Oszkár szerkesztésében (*Széchenyi István válogatott művei*. 1–3. kötet. Bp. 1991) és a most megjelent levélválogatás.

Az „*Ezt köztünk! Isten áldja!*” kötet a kiegyensúlyozott történeti megismeréshez járul hozzá. A különböző színterekhez kapcsolódó levelezést keletkezésük időrendjében, az életszakaszok arányos megjelenítésével tekinti át. A Széchenyi-levelek ma ismert 2500–3000 darabjából készített válogatás szükségszerű előfeltétele volt egy meghatározott életrajzi séma követése, melynek kialakításában — kézenfekvő módon — Oplatka kitűnő biográfiajának hatása érvényesült (Oplatka András: *Széchenyi István*. Bp. 2005). A gróf gondolatvilágának minél teljesebb ábrázolása érdekében — a megelőző levelezéskiadásokhoz hasonlóan — a levélmásolati gyűjteményekből olyan fogalmazványokat is felvettek a kötet szerkesztői, amelyekről nem lehet bizonyítani, hogy a gróf valóban elküldte-e címzettjüknek. A ma már hozzáférhetetlen vagy közgyűjteményekben fel nem lelhető iratok esetében a korábbi kiadványok helyenként kevésbé megbízható közléseire támaszkodtak. Ezt az általánosan bevett eljárást egy kényszerhelyzet szülte, azonban igyekeztek enyhíteni az esetleges átíratási hibák torzító hatásain. Kizárólag olyan leveleket emeltek át, amelyek esetében nem állt rendelkezésükre hasonlóan gazdag jelentéstartalmú, az elbeszélni kívánt életútba illeszthető, eredeti kéziratában fellelhető levél. Zichy Antaltól négy, Bártfai Szabó Lászlótól három, Károlyi Árpádtól és Viszota Gyulától egy-egy levelet vettek át, ezenkívül közölték Zalán Menyhért másolatát. A levelezés túlnyomó részét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára által őrzött iratokból állították össze, minden levelet újrafordítva.

A szövegűsséggel, ezáltal a Széchenyi-kép hitelességével van úgyszintén kapcsolatban, hogy a kötet magyar nyelven adja közre a leveleket. A fordítás ténye önmagában teszi önálló történeti interpretációvá a forráskiadást, ezért megvalósulásának módja az egyik leglényegesebb kérdés. A szerkesztők eredeti elképzelése szerint az idegen nyelvű levelek a magyar nyelvű fordításokkal egymás mellett szerepeltek volna a kötet lapjain, ám a terjedelmi-anyagi okok ezt a lehetőséget nem engedték érvényesülni. A nyilvánvalóan problematikus helyzetet a szerkesztőknek más módszerekkel kellett megoldaniuk: a magyar nyelvű levelek idegen nyelvű szövegpaneljeit meghagyták, és azok magyar fordítását szögletes zárójelben tüntették fel. A szövegek átültetésé-

vel együtt a nyelvhasználati sajátosságokat egyaránt figyelembe kellett venniük, Széchenyi ugyanis négy nyelven — különböző szintű nyelvismerettel — írta leveleit, másrészt gyakran használt olyan kifejezéseket, amelyeknek egyéni jelentésárnyalatot tulajdonított, nem beszélve az általa igen kedvelt megoldásról, a főleg irodalmi utalások vagy idézetek beszúrásának gyakorlatáról. Jellemző példaként említjük egyik önváddal teli mondatából Segestus alakját, akinek a zaklatott Széchenyi tévesen tulajdonított bibliai eredetet (1850. augusztus 25. Döbling, Széchenyi Istvánnának. 233. számú levél). A citátumok visszakeresése, majd a műben értelmezett eredeti jelentés értelmezése Széchenyi levélszövegeinek meghatározott pontjain, már önmagában sem kis feladata a filológiai elemzésnek. E vizsgálathoz sok esetben a naplószövegek kontroll- vagy kiegészítő forrásként való használata volt szükséges. A szövegközlések megfelelően a számtalan elvárásnak, jellegükben nagyfokú szöveghűsége való törekvést érzékelünk.

A fordítás abból a napjainkban tapasztalható, erősödő igényből táplálkozik, hogy a történettudomány a maga hasznosságát bizonyítandó, az érdeklődő széles rétegek felé minél nagyobb mennyiségű eredményét igyekszik közvetíteni. A népszerűsítés programja a Széchenyi-forráskiadások kezdetén megragadható, és abban a történelemfelfogásban gyökerezik, amely a letűnt eseményeket példaként állítja be, feladataként pedig az erkölcsi nevelést határozza meg. A gróf szellemi hagyatéka az építő jellegű kritikus gondolkozásra való nevelés, azaz a szellemi és lelki függetlenség elérése.

Széchenyi István alakját saját korának összetett viszonyaiból kell megérteni és publikálni a nagyközönség számára, mindezt a szaktudományos követelmények legkisebb csorbítása nélkül. A megállapítással teljes összhangban állónak ítéljük a válogatás felépítését, kiváltképp a szövegkísérő jegyzetek gazdag ismeretanyagát. Személy- és helynevek megvilágítása, általános történeti adalékok, a levél előzményét képező konkrét esemény leírása, sőt Széchenyi iratainak pontos lelőhelyei ugyancsak szerepelnek a részletes magyarázatokban, minél teljesebbé téve a megértést és a visszakereshetőséget. Önálló fejezetben kaptak helyet a levelekhez fűződő életrajzi adatok, legvégül csatoltak egy rövidebb képmellékletet. A kiadványt mindemellett Széchenyi kéziratairól készített felvételekkel színesítik, bizonyosan az íráskép által közvetített lelkiállapot szemléltetésének céljával.

A levélválogatás törekszik az életút ívének koncepciózus megrajzolására. A többnyire problematikusan értelmezett szakaszok, mint amilyen viszonya az ellenzéki liberalizmussal — a teljesség igénye nélkül említjük Wesselényi Miklóssal való kapcsolatát vagy Kossuth Lajossal folytatott vitáját —, a levelezés tükrében szerves következményként jelenítődnek meg. Széchenyi betegségének esetén szintén nem érzékelünk töréspontokat. A módszer itt az egyes állomások kihangsúlyozása, az öngyilkossági szándék első írásos utalásának kiemelése (1814. február 10. Troyes. Atyjának. 8. számú levél) és a mindennapos feszített munkatempó személyiségre kiható tényezőinek érzékeltetése. Titkárához, Tasner Antalhoz címzett leveleinek kiemelkedően nagyarányú jelenléte, a kötet 23 levele, a szempont messzemenő érvényesülését mutatja, hiszen Széchenyi bizalmas munkatársával folytatott párbeszédeiben szolt nyíltabban véleményéről, lelki mozzanatairól. A Döblingben eltöltött életszakasz jelentőségét emelik ki az ekkor írt levelek, valamint a Falk Miksához címzettek közül az egyetlen fennmaradt darab közlése, annak ellenére, hogy bizonyos évekből nem maradt hátra irat.

Széchenyi levelein keresztül tulajdonképpen egy önéletrajz konstruálódik a kötetben. Az egykori kapcsolati hálók sokszínűsége elevenen jeleníti meg a közeget, amelyben számtalan társadalmi szerepét betöltötte: a szüleikhez ragaszkodó gyermek, a bátor katona, a reformpolitikus, a szerelmes férfi, a gazdasági-társadalmi szervező, az eszmei jó barát és a tébolydában élő beteg ember. A személyiségkép ellentmondásos elemei nem teszik töredezetté a művet, egységes egészet alkot az életút, következőképp a kiadvány sikeresen küzdött meg a báró Kemény Zsigmondtól keltezhető Széchenyi-ábrázolások mindenkori kihívásával. A koherens Széchenyi-kép mellett a kötet gazdag szakapparátusa segíti, hogy a kiadvány megcélzott széles olvasóközönsége az értelmezést nehezítő dilemmákkal nem szembesül. A kiadvány külső megjelenése rendkívül igényes, igazi ünnepi kiadás érzetét kelti bennünk. Bizunk benne, hogy haszonnal forgatják majd a történettudomány iránt érdeklődő olvasók, megkönnyíti az egyetemi hallgatóság tanulmányait, és ki egészíti a szakemberek kutatásait.

A MI RUSZISZTIKÁNK

Tanulmányok a 20/25. évfordulóra

Szvák Gyula (szerk.)

Ruszisztikai könyvek XL.

Russica Pannonica, Budapest, 2015. 415 o.

Jelen kötet apropójaként, amint a cím is mutatja, egy kettős jubileum szolgál: nevezetesen az ELTE BTK-n belül működő Ruszisztikai Központ fennállásának 20., illetve „szellemi elődjének”, a Magyar Ruszisztikai Intézetnek a 25. évfordulója. A könyv öt nagy tematikai fejezetből áll, amely leképezi az intézmény berkein belül a jelzett időszakban végzett, valamint jelenleg is folyó kutatások spektrumát, s az egyes blokkokban a központ elismert kutatói mellett a fiatalabb generáció írásai is helyet kaptak.

A kötet az intézmény vezetőjének és egyben a könyv szerkesztőjének beköszöntője után az ugyancsak általa jegyzett tanulmánnyal indul, és a *historiográfiai* részben kapott helyet. Az írás „Az »országismeret« budapesti iskolája” címet viseli, melyben nemcsak a központ misszióját, tevékenységi körét, kutatóit és fontosabb publikációit ismerteti *Szvák Gyula*, hanem kitér a fővárosi székhelyű intézmény magyarországi ruszistákkal való együttműködésére is. Ezáltal pedig az olvasó képet kap a magyar ruszisztikai kutatások negyed évszázadának legfőbb eredményeiről. Bizonyos értelemben e tanulmány „tükörképe” egy szűkebb időintervallumban a blokk (nem sorrendben) következő írása *Suhajda Szabolcstól*, amely az orosz történetírás útkeresésének dilemmáit boncolgatja a diszciplína legjelentősebb folyóirata, a *Rosszijszkaja Isztorija* 2007–2012 tematikáján keresztül, Andrej Medusevszkij főszerkesztőségének idején. Főként arra keresi a választ, hogy a jelzett időszakban történt-e irányváltás a publikációk tematikájában. Konklúziója szerint a tematikát, valamint a tanulmányok korszakok közti megoszlását erősen befolyásolták a főszerkesztő személyes preferenciái. A historiográfiai rész utolsó írása (nem a sorrendiség tekintetében) *Medzibrodsky Alexandra* tollából a 19. századi kelet-európai eszmetörténethez szolgál érdekes adalékkal. A szerző a Kijevben született, fiatalkorát ott töltő, majd a párizsi lengyel emigrációhoz csatlakozó Franciszek Duchiński írásait és azok visszhangját vizsgálja. Duchiński a 19. század közepén Eurázsia népeit faji alapon „árjakra” és „turániakra” osztotta, az oroszokat pedig kizárta az árja szláv népek csoportjából, és emiatt következetesen „muszkovitáknak” nevezte őket. Fő célja az ukránok és a lengyelek közti rokonság hangsúlyozása volt: az oroszok szerinte csak el-sajátították a szláv nyelvet. „Tudni kell, [írja,] hogy csak nyelvünkben szlávok, lelkükben, civilizációjukban nem.” Duchiński tehát a „túlso” (azaz nem orosz) oldalról része annak a vitának, amely Oroszország Európában elfoglalt helyéről szólt a 19. században, nézetei pedig leginkább az ukrán nemzeti ébredés és útkeresés történeti dilemmájába illeszthetők.

A *közép- és kora újkori történeti* blokkban szintén három tanulmány kapott helyet. *Szili Sándor* alapos filológiai elemzést közöl a kagán szó Rusz-beli használatáról, írott és ikonográfiai forrásokat is felhasználva. Következtetése szerint a terminust azokra az uralkodókra (Vlagyimirre, Bölcs Jaroszlávra és részben Szvjatoszlávra) alkalmazták, akik háttérbe szorítva a Rurikidák nemzetségének többi tagját, egyedül kormányozták a Kijevi Ruszt. *Gyóni Gábor* Oleg Szvjatoszlavics halicsi fejedelem (†1115) Vlagyimir Monomahhal folytatott küzdelmét elemzi részletesen, amely küzdelem véleménye szerint túlmutat a két személy közti ellentétben. Ez ugyanis „geopolitikai alternatívák és kulturális minták” rivalizálása is volt egyben, és Oleg politikája (a kunokkal való szisztematikus együttműködése) mintegy előrevetítette a moszkvai fejedelmek által alkalmazott stratégiát, azaz a sztyeppei hódítókkal való együttműködést. A korai történeti blokkot *Szaniszló Orsolya* írása zárja, aki a nők társadalmi integrációját vizsgálja Nagy Péter idején, hiszen ő volt az, aki a felső körök nőtagjait „kiszabadította” abból az elzártaságból, amit az ún. *tyerem* (az előkelők házainak az a része, ahol a nők életének nagy része zajlott) jelentett. A szakirodalom alapján áttekinti a *tyerem*-jelenség kialakulásának, illetve megszüntetésének politikai, társadalmi vetületeit. A női társadalmi integráció kapcsán megjegyzi, hogy ez nem volt a péteri reformok kifejezett célja. A szerző két fő területre koncentrálna a változások leírásánál: a viseletre és a koedukált össze-jövetelekre.

Az *újkortörténeti tanulmányok* blokk írásainak mennyisége jól mutatja a történészek közt a ruszisztikán belül is érvényesülő preferenciákat: felfelé haladva az időben lényegesen nő a kutatók száma. A hat tanulmány mindegyike a 19. századhoz kötődik. A fejezetet *Sz. Bíró Zoltán* írása nyitja, „Oroszország a 19. század második felében: a politikai rendszer szerkezete és legfontosabb

elemei” címmel, melyben az uralkodói jogkörre, azaz az autokratikus hatalom szemantikai és jogi aspektusaira, valamint a „legfelsőbb központi és államhatalmi intézményekre” fókuszál, gazdag jogi forrásanyagra is támaszkodva. Az egyetemes jogtörténészek érdeklődésére is számot tartó írás konklúziója szerint, bár Oroszországban a főhatalom „formálisan változatlan maradt” a Nagy Péter és II. Miklós közötti időszakban, „ugyanakkor az államirányítás legmagasabb szintjének jellege és lényege II. Miklós idején már vajmi kevésbé emlékeztetett a két évszázaddal korábbi állapotokra”. Fokozatosan kialakult ugyanis egy olyan „három tagoltságú intézményi keret [...], amely elvileg alapjává válhatott volna a tényleges hatalommegosztásnak”. Igen jól illeszkedik ehhez a tanulmányhoz a karriertörténeten keresztül, és részben mintegy kontextusba is helyezi azt, *V. Molnár Lászlónak*, a 18–19. századi magyar–orosz kulturális kapcsolatok szakavatott kutatójának írása, aki Balugyánszky Mihály (1769–1847) életútját és két cár, I. Sándor (1801–1855), valamint I. Miklós (1825–1855) alatti oroszországi tevékenységét tekinti át. A jogi tanulmányokban kiemelkedő Balugyánszky, akit a szerző a történeti pontosság kedvéért „hungarusnak” nevez, kapcsolatba került a Martinovics-féle jakobinus mozgalommal, de a császári udvarban bennfentes Sonnenfels közbenjárásának köszönhetően elkerülte a letartóztatást és a vádemelést. Bár jogi karrierje ennek ellenére sem szakadt meg, állandó megfigyelés alatt tartották. I. Sándor cár liberális reformjai felkeltették Balugyánszky érdeklődését, valamint a cár háziorvosaként működő barátjának biztatása is sokat nyomott a latban, hogy 1803-ban az orosz cár szolgálataiba szegődött. Professzori állást kapott Szentpéterváron, s hamarosan a hivatali szolgálatban is felfelé ívelt karrierje: ő volt az egyik személy, akit Szperanszkij mellett a cár felkért arra, hogy Oroszország számára alkotmányt dolgozzon ki! Nemcsak törvényeszerkesztési, hanem elméleti gazdasági munkássága is jelentős volt: a „politikai közgazdaságtan” fogalmat ő vezette be Oroszországban. Számtalan elismerést és végül örökletes nemességet kapott: tekintélyét mutatja, hogy a pétervári Alekszandr Nyevszkij kolostorban temették el. *Bodnár Erzsébet* tanulmánya szintén olyan darabja a kötetnek, amely az adott szerző kutatásainak fősodrába tartozik: jelen írás a „keleti kérdés” egyik állomását veszi górcső alá, nevezetesen az Oszmán Birodalom felosztásáról szóló 1807–1808-as francia–orosz tárgyalásokat. A tanulmány jól igazítja útba az olvasót a korabeli európai diplomácia útvesztőiben, és részletesen bemutatja, hogy a kétkulacos politikát folytató Napóleonnak miért állt érdekében a kérdés napirenden tartása: igyekezett ugyanis Oroszországot kizárni abból, hogy meghatározó szerepet tudjon játszani az európai ügyekben. Orosz részről azonban jól látták Napóleon szándékát, és az orosz diplomácia igen taktikusan viszonyult a kérdéshez: az elfoglalt szomszédos területeken túl az erőegyensúly elve miatt nem volt kívánatos számára az Oszmán Birodalom felosztása.

Az újkortörténeti blokk utolsó három tanulmánya akár külön alfejezetet is alkothatna, minthogy mindegyik az erőszakos politikai mozgalmakkal foglalkozik, melyeknek Oroszország gazdag tárházát képezte a 19. század második felében. *Mészáros Zsófia* az orosz nihilizmus egyik kiemelkedő alakjának, Dmitrij Piszarevnek az életútját és eszméinek változását kíséri végig. Tanulmányában definiálja a nihilizmus különböző értelmezéseit és elkülöníti a tanok hirdetőinek két oroszországi csoportját. A nihilisták — akiket neveznek „forradalmi demokratáknak” is, minthogy a fennálló viszonyok tagadásától eljutottak e viszonyok forradalom révén történő felszámolásához — első csoportjába a *Kortárs* című folyóirat köré (Csernisevszkijt, Dobroljubovot) sorolja, míg a másik csoport szócsövének tekinthető *Orosz szó* legismertebb képviselője éppen Piszarev volt. *Filippov Szergej* Európa egyik legelső modern terrorista szervezetének, a *Népakaratnak* az ideológiáját mutatja be, feltárva létrejöttének társadalmi, politikai okait, valamint a nézetek és azok igazolásának változását. A tanulmányt olvasva nem lehet nem felismerni, hogy a bolsevik ideológia mennyire szervezsen nőtt ki ezekből az elképzelésekből: többek közt ilyen volt a cár meggyilkolásának gondolata, amit a terroristák a forradalom egyik fő eszközének tartottak, vagy „a múltat végképp eltörölni” szemlélet. Mintegy az olvasó ezen felismerésére rímel *Nagy Szilvia* Vera Zaszulics életútjáról írt tanulmánya, melynek alcíme a következő: „A »terrorizmus-tól« a marxizmusig”. Az 1878-ban a pétervári rendőrfőkapitányra rálóvő és öt megsebesítő Zaszulicsot felmentette az esküdtszék, ami ösztönzést adott a terrorizmusnak, és II. Sándor cár 1881-es meggyilkolásához vezetett. Zaszulics azonban, ahogy a szerző megjegyzi, „nem tartotta magát terroristának, de akarátán kívül is az orosz forradalmi mozgalom egy új korszakának elindítójává vált”. Svájci emigrációjában Zaszulics szoros kapcsolatba került Plehanovval, továbbá Marxszal és Engelszel is levelezett.

A kötet következő két blokkjának írásai (*Szovjet történeti tanulmányok*, *Orosz nyelvi és kultúrtörténeti tanulmányok*) már erősen kívül esnek a recenzens kompetenciáján (részben pedig

egy történeti folyóirat profilján is), minthogy egy olyan korszakot, illetve olyan esztétikai, irodalmi, nyelvészeti témákat ölelnek fel, amelyek értő értelmezésére aligha vállalkozhatunk. Éppen ezért ehelyütt megelégszünk a szerzők és írásaik címének említésével. Az előbbi blokk négy tanulmánya szintén két részre osztható. *Szilágyi Ákos* „Állam és formalizmus” című tanulmányában azt vizsgálja, hogy miként viszonyult a hatalom az 1920-as, 1930-as években a formalizmus-hoz mint művészeti irányzathoz, *Havas Ferenc* „A »tudós« Sztálin: a marxizmus vitáj” című írása pedig Sztálin személyének az ideológiai vitákra gyakorolt hatását elemzi. A *Krausz Tamás – Varga Éva Mária* szerzőpáros által jegyzett tanulmány („Az elhallgatott népiért: magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban”), valamint *Fóris Ákos* írása („Partizán- és zsidópolitika a keleti fronton”) egy olyan kérdést járnak körül, amely manapság nagy vitát váltott ki a magyar történettudományban: nevezetesen a II. világháború idején megszállt szovjet területek katonai kormányzása során elkövetett atrocitások problémáját.

Az utolsó blokk *Kiss Ilona* esztétikai-kultúrológiai tanulmányával indul („Egy Oroszország-kép születése és szertefoszlása. Megjegyzések Pavel Florenszkij, a kultúraalapító portréjához”) és egy nyelvészeti írással zárul, *Pálosi Ildikótól* („A magyar jön/megy ige mentális jelentései erza-mordvin és orosz megfelelőik tükrében”). Közéjük két irodalomtörténeti tanulmány ékeződik, *Schiller Erzsébet* („»Tejjel mézzel folyó Szibéria«. Orosz lélek és hadifogság Markovits Rodion regényeiben”), valamint *Gyimesi Zsuzsanna* tollából („A holokauszt előérzete Andrej Platonov műveiben”).

A könyvet nemcsak az orosz, hanem általában véve az egyetemes történet iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Sashalmi Endre

Katona Csaba

PROFESSIONATUS SPIELEREK

Arcok és történetek Balatonfüred múltjából

A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 71.

Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2014. 240 o.

Az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársa tizenhat, 2000 és 2014 között megjelent, Balatonfüredhez (illetve tágabb értelemben a Balatonhoz) kötődő, korábban folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelent írását igényes, szép kiállítású kötetben veheti kézbe az olvasó. Az igényességet külön hangsúlyozni kell, hiszen önmagában mutatja egy város, egy helyi közösség múltjához való viszonyát, hogy hogyan és mennyit kíván foglalkozni saját reprezentációjának múltbeli vetületeivel. A kötet Függelékében akkurátusan fel is sorolják a sajtó alá rendező alapítvány, illetve az annak gondozásában megjelenő könyvsorozat támogatóit, szervezeteit, intézményeket és magánszemélyeket szép számmal, továbbá azokat, akik reklámok elhelyezésével is támogatják ezt a fontos művelődéstörténeti vállalkozást. (Megemlítendő, hogy a támogató magánszemélyekről kis életrajzi szemelvényeket is közzétesznek, ami kortárs lokálpatrióták mellett egy majdani történész számára lehetnek fontos adalékok.)

A támogatók, a szerző és a tágan értelmezett „téma” hármasságának szerencsés egymásra találása folytán születhettek meg ezek a több szempontból is érdekes tanulmányok. Ugyanis már az *Arcok és történetek* címet viselő, „előszó helyett” született előszó is meggyőzhet arról, hogy Balatonfüred múltja távolról sem csak a lokálpatrióták szempontjából bír különleges történeti jelentőséggel. A helytörténetírás mozgatórugói között kétségtelenül fontos, hogy egy lakóhelye iránt elkötelezett közösség, ilyen érdeklődésű képviselő-testület vagy polgármester ösztönözze az adott helysége irányuló múltfeltárást, a megjelenő, támogatott munkákban pedig jogos büszkeséggel kutassa felmenői, elődei vagy egy fontos helyszín, épület, esemény említését. Balatonfüred esetében erről is szó van, de alighanem ennél jóval többről is. Különleges helyszín, egyrészt a „magyar tenger” máig generációk szívét megdobogtató közelsége folytán, másrészt azért is, mert az itteni fürdő mintegy lencsébe gyűjtötte a 19–20. századi magyar történelem megannyi izgalmas személyiségét, illetve jelenségét. Katona Csaba írásai minden esetben szerencsésen egyensúlyoznak az országos vagy nemzeti történelmi múlt általánosságai, illetve a balatonfüredie kötődésű helyi jel-

legzetességek, történelmi források között. A szerző az említett előszóban mesél személyes indíttatásairól, a tóhoz, illetve a városhoz való kötődéséről, és arról, mi minden keltette fel érdeklődését Balatonfüred iránt. Egyik legizgalmasabb történetírói indíttatásának azt nevezi, hogy szerette volna elosztatni a városhoz (az Anna-báloz stb.) fűződő „romantikus pátozzsal átszótt naiv elképzelések tömegét”. A kötetben megjelent tanulmányok olvasása után nyugodtan megállapíthatjuk: ez valóban sikerült is a szerzőnek. Eredeti források alapján, meggyőző következtetések megfogalmazásával, a történészszakma eszköztárát sikeresen felhasználva beszéli el Balatonfüred történetének egy-egy fontos vonatkozását. Írásai a demitizáló szándék ellenére azonban távolról sem szárazak vagy unalmasak. Katona Csabának nagyon jó a stílusa, olvasmányos, figyelemfelkeltő, az olvasó érdeklődését megragadni képes szövegezéssel éleszti újra Balatonfüred egykori ismert, méltatlanul vagy épp méltán elfeledett figuráit. Cikkei épp arra szolgálnak jó bizonyossággal, hogy a történelmi múlt éppen elég érdekes és színes „önmagában” is, nem érdemes romantikus mítoszokkal tovább színeznit.

Balatonfüred múltjának gyakran olyan epizódjai után folytatott mélyfúrásokat, amelyeket vagy az eredetileg megjelenést biztosító folyóirat profilja, vagy egy-egy konferenciakiadvány tematikája inspirált. A bencés rendről, mint 19. századi fürdőtulajdonosról az *Egyháztörténeti Szemle*-ben, az egykori cseh- és morvaországi vendégekről a *Prágai Tükrök*-ben, a Szabolcs megyeiekről a Nyíregyházán szerkesztett *A Vörös Postakocsiban* publikált előszőr. A vendéglátásban kiemelten fontos zenészekről szóló két írását korábban cigányságtörténeti tanulmánykötetek jelentették meg, egyes neves személyek (Hóman Bálint kultuszminiszter, Fára József főlevéltáros) balatonfüredi kapcsolatát pedig a hozzájuk kötődő tematikus kiadványok. Más tanulmányoknak is egy-egy „nagy ember” alkotta a témáját, nagyon izgalmas például a Bizay Mihályról, a „nemzet bárójáról” szóló összefoglalás, vagy épp Jókai Mór két fontos pihenőhelyének (Sváb-hegy és természetesen Balatonfüred) összehasonlító elemzése. Nagyon érdekes egy Bach-korszakbeli hivatalnok, Écsy László fennmaradt naplórészleteinek bemutatása, vagy épp Talabér Gyula fényképész és Lipták Gábor író balatoni találkozásának felidézése. A szerző ugyanakkor nem csak arra törekedett, hogy az idelátogató fürdővendégek helyben szerzett élményeit örökítse meg, hiszen Balatonfüred múltját nemcsak azok tették érdekessé, akik idejöttek, hanem azok is, akik fogadták őket. Kétségtelen, hogy a településre érkező fürdővendégnek hálás lehet a történetírás, hiszen az idelátogató idegen jobb eséllyel igyekszik élményeit megörökíteni. De a jó érzékkel összefésült tanulmányok regisztrálják a vendégek és a helyi lakosok találkozásait, utóbbiak életviszonyait is. Egy-egy cikkben megelevenednek a vendéglátóipar helyi figurái, az idegenforgalomhoz már a 19. században is kapcsolódó szerencsejátékosok, de érthetően az Anna-bálok történetét gazdagító adalékok publikálása is elmaradhatatlan kelleke egy ilyen áttekintésnek. A füredi lakosok felidézése mellett sokat tallózott a helyi sajtóban, a *Balaton-Füredi Napló* cikkeiben, s meggyőzően bizonyította, hogy a „régvi világban”, a hosszú 19. században oly fontos fürdőkultúra sem csak idillikus viszonyokat, hanem hétköznapi konfliktusokat is magában hordott. Különösen izgalmas, hogy egy-egy nagyobb történelmi esemény milyen hatást gyakorolt egy helyi közösségre, jelen esetben az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeinek, személyiségeinek felvillantása.

Katona Csaba tanulmányaiban a közös pont a térség, Balatonfüred, de ehhez a legszélesebb történelmi érdekességű témaköröket társította. Egyaránt képes volt egy-egy személyiség tevékenységének összegzésére, de szélesebb társadalomtörténeti összefüggések keresésére is. Egyén és társadalom, individuuum és tömeg egyszerre alkotják a balatonfüredi vonatkozású, ugyanakkor a 19–20. századi magyar művelődéstörténetet általában számos adattal, szemponttal gazdagító tanulmányok vezérfonalát. Mindez fontos adalékokat nyújthat a jelzett témakörökkel foglalkozó szaktörténészeknek, meglepéssel olvashatják elődeik történeteit Balatonfüred polgárai, de olvasmányos stílusuk révén az írások jó szívvel ajánlhatók a magyar történelmi múlt iránt érdeklődő olvasóknak is. (Az egyébként imponáló alaposságú jegyzetelés, hivatkozási apparátus nem teszi „olvashatatlanná” a tanulmányokat, épp ellenkezőleg.)

A sajátos helyzetű üdülőhely mágnesként vonzotta az újkori Magyarország különböző, megörökítésre érdemes figuráit, történeteik olvastán talán sokan szeretnének balatonfürediek lenni. Bár Katona Csaba tanulmányai összességében arról győznek meg, hogy minden bizonnyal egy kicsit mindannyian azok is vagyunk.

Erdmann Gyula

SZABADSÁG ÉS TULAJDON

Az 1839–40. évi országgyűlés története

Az Országgyűlés Hivatala – Argumentum Kiadó, Budapest, 2014. 480 o.

Az Országgyűlés Könyvtára. Parlamenti Értekezések című sorozat 2014-ben egy újabb kötettel gyarapodott. Erdmann Gyula korábban számos írást szentelt az 1839–1840. évi országgyűlés eseményeinek (foglalkozott például a kormányzati előkészületekkel, illetve azzal, hogy a diétára adott követutasítások milyen irányelveket tükröztek), most pedig a több évtizedre visszanyúló kutatásait egy vastok kötetben összegezte. E munkája hiánypótló, hiszen eddig egyetlen reformkori országgyűlés történetét sem írták meg átfogó igényvel. Korábban születtek ugyan kisebb-nagyobb művek a 19. század eleji diéták eseményeiről (lásd például Wertheimer Ede munkáit), de ezek sok vonatkozásban elavultnak tekinthetők. Vannak még tehát fehér foltok a (reformkori) országgyűlések történetét illetően is.

Erdmann Gyula monográfiája összesen 18 fejezetből áll, amelyek közül kettő az előzményeket tárgyalja, egy az országgyűlés közvetlen előkészületeiről szól, egy pedig (az utolsó) egyben összegzés is. A Bevezetés első mondata jelzi, hogy az olvasó milyen narratívára számíthat: „A kötet főcíme a reformerek által kimunkált és követett alapvető célkitűzések országgyűlési összegzésére utal...” (9.). Vagyis maga a polgári átalakulás folyamata lesz az a keret, amelybe beleilleszkedik a kötet elbeszélése, a másik vezérelv pedig Deák tevékenysége jelentőségének hangsúlyozása. Erdmann Gyula saját bevallása szerint azért választotta ezt az országgyűlést, mert itt bontakoztak ki igazán Deák képességei, és mert az ő irányítása miatt is vált ez az egyik legeredményesebb országgyűléssé. Feltehető azonban a kérdés, hogy nem vezethet-e mindez egyetlen személy tevékenységének túlértékeléséhez (még akkor is, ha tudjuk, hogy Deák valóban fontos közvetítő és megegyeztető elősegítő tevékenységet folytatott), illetve az eredményesség lehet-e mérce egy országgyűlés történetének megírásakor.

A szerző az 1830-as évek elején veszi fel a korszak tárgyalásának fonalát, de kitekint az 1790-es évekre is. Vagyis értelmezése szerint mindez beleilleszthető egy olyan fejlődéselvi sémába, amelynek kiindulópontja II. József halálának idejére tehető. Így ahhoz a nézethez kapcsolódik, amely jelentős folytonosságot tételez fel az 1790-es évek és a reformkor között; Erdmann maga is ezt vallja, azaz egységes egésznek látja és látatja ezt a bő öt évtizedet. Ugyanezt a fejlődéselvséget képviseli például a következő megnyilvánulás is: „Még a feudalizmuson belüli, de már a polgári korhoz átívelő, a kereskedelmet és ipart nagyban segítő és erősítő volt a váltótörvény indítványozása” (111.). Azaz a fejlődés, a haladás az a mérce, amely alapján kategorizálja például az egyes történelmi korszakokat, és így teszi mérlegre őket.

Ha az 1839–1840. évi diétáról van szó, a történeti irodalomban rendszerint állandó jelzőként csatlakozik hozzá (akár kimondva, akár kimondatlanul) a „kompromisszumos” jelző. Erdmann Gyula a könyvében felvázolja, miért is tartható jogosnak ez az elnevezés: mind az udvar, mind a rendek arra kényszerültek, hogy lépéseket tegyenek egymás felé. 1839-re Bécsset egyre fokozódó kül- és belpolitikai nyomás terhelte (keleti kérdés, az ellenzéki hangok sikertelen elnémitása Magyarországon), a magyar rendi ellenzék több prominens személyiségét pedig perbe fogták, és fenyegetőnek tűnt az abszolutizmus ereje, ráadásul erősödött az Oroszországtól, illetve a szlávoktól való félelem. A szerző felsorolja a megyék sérelmeit, kívánságait, ugyanakkor viszont nem statikusnak látatja a helyzetet, hanem részletesen ábrázolja azt is, hogy az előző országgyűlés óta hogyan változott meg például a megyék egy részének hozzáállása, hogyan váltak kevésbé ellenzékiivé.

A szerző az országgyűlés történetét problémaközpontúan írja meg; külön szól ugyan a diéta megnyitásáról és a záróünnepségekről, de magát a diétát nem diakronikusan elemzi, hanem — nyilvánvalóan a könnyebb befogadhatóság érdekében — az egyes kérdéseket történetiségükben vizsgálja. Erdmann Gyula az elemzést rendszerint a 30-as évek elején kezdi, aminek kétségtelenül többféle funkciója is van. Egyrészt ezzel is hangsúlyozni kívánja a folytonosságot (ami részben igaz is, hiszen az 1839–1840-es országgyűlés nem érthető meg a megelőző diéta nélkül), másrészt viszont ez részben kényszer szülte megoldás is, mivel — amint arról már szó esett — többek között az 1832–1836-os országgyűlés története is megíratlan. Ám ennek köszönhetően némely tárgyban szinte ugyanannyit (vagy még többet) tudunk meg az 1832–1836-os országgyűlés eseményeiről, mint a könyv címében szereplő diéta történéseiről. Erre lehet példa az Erdélyvel való unió

kérdése is. Erdmann közli, hogy ezt a problémát 1839–1840-ben nem tudták tárgyalni, és miközben a kötetben megközelítőleg tíz oldal foglalkozik a témával, az 1839–1840-es eseményekről mindössze bő két oldal szól (nyilván abból is adódik mindez, hogy a megelőző diéta hosszabb volt, és fajsúlyosabban is vetődött fel ez a kérdés).

A nemzetiségi kérdés kapcsán tett kijelentésekből az olvasható ki, hogy a perfekcionizmus tehető meg mércének, elváráshorizontnak a szerző olvasatában: „A legjobbban pontosan érzékelték a helyzet veszélyességét” (243.). Ez ismét csak azt sugallja, hogy értékkülönbségeket lehetne megállapítani az egyes közéleti személyiségek között az „érettségük” szerint, ki mennyire tudta „megelőzni” a másik korszereplőt. Ugyanakkor pedig a nemzetiségi problémáról szóló történeti diskurzushoz kapcsolódva Erdmann Gyula nem tart érvényesnek néhány korábbi megállapítást. Varga János azon nézetével szemben, miszerint a meghatározó politikusok túlságosan is szűk térére kívánták volna szorítani a nemzetiségiek nyelvhasználatát, a szerző úgy látja, hogy nem beszélhetünk ilyen jellegű korlátozásokról. Ezt a véleményét azonban nem támasztja alá forrásokkal, így nem derül ki, hogy Erdmann Gyula kikre gondol, illetve mely dokumentumok engednek arra következtetni, hogy a korabeli magyar politikai gondolkodás egyik kulcskérdésével kapcsolatban egymástól markánsan különböző áramlatok képviseltették magukat.

A szerző a különböző országgyűlési ügyek ismertetésénél az események menetének kissé mechanikus leírására összpontosít, jöllehet így kevés szó esik például a politikai nyelvek kérdéséről (a követek az egyes esetekben milyen érvekkel próbálták meggyőzni egymást, esetleg a főrendeket, a korszellemre, a törvényekre stb. hivatkoztak-e; változott-e a politikai szótár az ezt megelőző diéta óta stb.). Figyelmess olvasással viszont időnként leszűrhető, hogy adott esetben melyik „nyelvet” részesítették előnyben a szereplők, és mi volt ennek a szerepe.

Mindenféleképpen elismerésre méltó azonban az a teljesítmény, amely e monográfia mögött áll. Erdmann Gyula a diétát mint a polgárosodást elősegítő intézményt szemléli, s a kötetben szépen be is tudja mutatni, hogy a követek küldői (vagy legalábbis egy részük) hogyan próbálták felhasználni ezt az orgánomot erre a célra, a sérelmek tervezett orvoslásán túlmenően milyen távlati célok vezérelték őket, illetve miképpen tartották az 1839–1840. évi diéta csak részben célt ért előzményének az 1836-ban berekesztett országgyűlést. A szerző szintén alaposan megvilágítja Deák Ferenc tevékenységét, megerősítve azokat a korábbi történeti kutatásokat, melyek szerint Deák nem váratlanul bukkant fel nagy formátumú politikusként a kiegyezés környékén, hanem a reformkorban is jelentős közéleti szerepet vállalt. Az egész kötetet végigvonul a szerző azon tételre, hogy a zalai politikus köré összpontosítja az eseményeket. Szintén az ő jelentőségének Erdmann általi hangsúlyozását jelenti az, hogy az országgyűlési szereplők közül egyedül ő érdemel önálló alfejezetben néhány oldalas bemutatást.

Jöllehet az kiderül a könyvből, hogy sokszor heves küzdelmek zajlottak a diétán, áttekintő jelleggel mégsem olvashatunk arról, hogyan változott az egyes törvényhatóságok hozzáállása a különböző kérdésekhez az országgyűlés tartama alatt. A szerző nagyon helyesen kiemeli a főrendi ellenzék szerepét és tevékenységét, hiszen ez a csoportosulás az 1840-es évek legelején még kialakulóban van ugyan, de jól jelzi a politikai pólusok bizonyos mértékű átrendeződését, másrészt pedig a polgárosodás elősegítésében játszott szerepe is egyértelműen pozitívnak minősíthető (ami a mű bevezetőjében kifejtett erdmanni koncepció szempontjából nélkülözhetetlen elem). Kevés hangsúlyt kap viszont az, hogy az addig az alsóábra politikai ellensúlyaként működő felsőábrán jelent meg ezzel egy új formáció, ami a kortársakat is válaszdásra kényszeríthette. Külön alfejezet szól a kötetben az országgyűlési követek szabadidős tevékenységeiről is, így kétségkívül közelebb érezheti magához az olvasó a diéták „hétköznapjait”, és mindez fontos művelődéstörténeti adalék is, melyre eddig némileg kevesebb figyelmet fordítottak a történészek (kivételként megemlíthető például Takáts Sándor). A Liszt Ferenc ekkori tevékenységét tárgyaló sorok mellett azonban keveset tudunk meg az egyéb kikapcsolódási lehetőségekről.

Elbeszélését hatalmas mennyiségű anyag mozgatásával tárja Erdmann Gyula az olvasó elé, bőségesen merítve az elsődleges — és eddig részben feldolgozatlan — forrásokból. Ez akkor is impozáns teljesítmény, ha tudjuk, hogy a mű megírását egy egész élet tudományos munkássága alapozta meg. A kötetet záró Forrásjegyzékből kiderül, hogy Erdmann elsődleges forrásokként zömmel a Magyar Nemzeti Levéltár, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén, a Békés, a Fejér és a Veszprém megyei levéltárak anyagát használta. Érdekes a megyék kiválasztása, bár nyilván érthető, hogy minden megye anyagát áttanulmányozni szinte embert próbáló vállalkozás lenne. Terjedelmes a másodlagos források felsorolása is, ez tizenöt oldalt tesz ki, a régebbi és az új szakirodalom áttekintéséről tanúskodva. A könyvet névmutató egészíti ki, de értékes többletet biztosíthatott volna

például a megyék pártállása alakulásának térképes ábrázolása, esetleg a követek és küldő törvényhatóságuk névsora.

Erdmann Gyula hatalmas vállalkozása mindenféleképpen jelentős történeti adósságot törlesztett, hiszen eddig nem született ilyen témájú monográfia, és úgy kellett teljesítenie feladatát, hogy az 1832–1836-os országgyűlés története is megíratlan. Ez a könyv valószínűleg megkerülhetetlen alapműve lesz a korsakkal és a reformkori politikával foglalkozó történészeknek, de a szakmán kívüli érdeklődőknek is izgalmas lehet.

Bodnár Krisztián

HEINRICH VII. PRINZ REUß BOTSCHAFTER UNTER BISMARCK UND CAPRIVI. BRIEFWECHSEL 1871–1894

Winfried Baumgart – James Stone (Hg.)

Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2015. 625 o.

REUß, A NÉMET CSÁSZÁRSÁG ÉS A MONARCHIA MEDIÁTORA

A német diplomáciatörténet egészen a középkortól a huszadik századig népszerű és kutatott téma. Számos nagymonográfia, kézikönyv és forrásdokumentáció látott már napvilágot, azonban a Német Császárság diplomatáiról szerényebb számú szakmunka áll a rendelkezésünkre. Ugyanakkor a császárkori politikusok életét és munkásságát bemutató kötetek reneszánszukat élik. A modern szemléletű és újszerű feldolgozások sorában a teljesség igénye nélkül meg kell említenünk Niehus Paul von Hatzfeldt-biográfiáját (Vera Niehus: *Paul von Hatzfeldt [1831–1901]. Politische Biographie eines kaiserlichen Diplomaten.* [Quellen und Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte] Band 27. Duncker & Humblot Verlag, Berlin, 2004), valamint Stalman Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst (Volker Stalman: *Fürst Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst 1819–1901. Ein deutscher Reichskanzler.* Schöningh Verlag, Paderborn, 2009) és Winzen Bernhard von Bülow (Peter Winzen: *Reichskanzler Bernhard von Bülow. Mit Weltmachtphantasien in den Ersten Weltkrieg. Eine politische Biographie.* Pustet Verlag, Regensburg, 2013) kancellárokról szóló politikai életrajzát, akik kormányfői pozíciójuk előtt szintén diplomáciai szolgálatot láttak el.

A Reußról szóló kötet nem biográfia, így nem illik a fentebb említett munkák sorába, ugyanis a nagykövet életét és munkásságát bemutató politikai életrajz még várat magára. Ellenben a 2015-ben megjelent dokumentumgyűjtemény hozzájárulhat a diplomata biográfiájának elkészítéséhez. A kötet egy forrásgyűjtemény, amely a Reuß által, valamint a hozzá írt leveleket gyűjtötte egybe hányatott sorsú hagyatékából.

Reuß halála után írásos öröksége a család birtokában maradt, azonban Németország keleti felének a Vörös Hadsereg általi megszállását követően sok más Bismarck kori hagyatékhoz hasonlóan eltűnt. Az első kutató, aki tanulmányozta Reuß hagyatékát, nem más volt, mint kötetünk egyik szerkesztője: James Stone kanadai történész, aki 1984-ben bukkant rá Reuß levelezéseinek egy részére a lengyelországi hirschbergi levéltárban folytatott kutatásai során. Sokkal érdekesebb az a kérdés, hogyan került a Német Császárság egyik prominens diplomatájának hagyatéka egy lengyel kisváros levéltárába? Ezt egyébként Stone angol nyelvű bevezetőjéből részletesen megtudhatjuk.

A dokumentumgyűjteményben szereplő levelek nagy részét a hirschbergi levéltár Reußra vonatkozó anyagából állították össze a szerkesztők. A kötetbe került további levelek forrásai közül néhány példát kiragadva megemlíthetjük az Auswärtiges Amt levéltárának, a Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz állományának vagy Philipp zu Eulenburg (1847–1921) nyomtatásban is megjelent, több kötetet kitevő hagyatékának Reußt érintő állagait.

Reuß herceg a család köstritzi ágához tartozott. Gimnáziumi tanulmányait Berlinben, felsőfokú tanulmányait pedig Heidelbergben, Berlinben és Hohenheimben végezte. A porosz királyi udvar szolgálatába 1849-ben lépett. 1853-ban Bécsbe vezényelték, majd Drezdában és Párizsban teljesített szolgálatot. Pár évet a külügyminisztériumban is eltöltött, aztán a szolgálati helyek sorában Kassel, München következett, majd követként Otto von Bismarck (1815–1898) 1867-ben Szentpétervárra helyezte. Reuß Pétervárott 1871-től már nagyköveti minőségében működött tovább. 1876. február 6-án megnősült, felesége Marie von Sachsen-Weimar-Eisenach (1849–1922) volt. Házasságukból öt gyermek született. Pályáját 1877-től pedig Konstantinápolyban folytatta.

I. Vilmos császár (1797–1888) az Osztrák–Magyar Monarchia fővárosába küldte Reußt, ahol mint birodalmi nagykövet 16 éven át teljesített szolgálatot. Hivatali idejéhez hasonló hosszú időt nem szolgált német diplomata a császárvárosban.

I. Vilmos 1878. június 12-én nevezte ki Reuß herceget bécsi nagykövetté (*Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*. Hrsg. v. Auswärtigen Amt – Historischer Dienst – v. Maria Keiper und Peter Grupp. Band. 3. L–R. Bearb. v. Gerhard Keiper und Martin Kröger. Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn–München–Wien–Zürich, 2008. 632.). Hivatalát 1878. július 28-án foglalta el, és megbízólevelét augusztus 1-jén adta át Ferenc Józsefnek. Reuß pozíciójánál fogva kiemelkedő fontosságú szerepet játszott a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti viszony minden értelemben vett szélesítésében és mélyítésében. Reuß mint I. Vilmos császár reprezentánsa a német–osztrák–magyar szövetségi rendszer kialakításában kulcsszerepet töltött be. Reuß egyik fő tulajdonsága rendkívüli tapintatossága volt, amely miatt vagy nagyon szerették, vagy éppen nagyon utálták (*Erinnerungen und Gedanken des Botschafters Anton Graf Monts*. Hrsg. v. Karl Friedrich Nowak und Friedrich Thimme. Verlag für Kulturpolitik G.M.B.H., Berlin, 1932. 115.). Egyéniségéhez társult még a hosszú szolgálati ideje következtében kialakult tapasztalata és szerteágazó kapcsolatrendszere, ugyanis sok európai udvarban szolgált. Ferenc Józseffel nem állt szoros érintkezésben, évente csak egy alkalommal találkoztak, amikor a császár családi vacsorára hívta meg más diplomatákkal egyetemben. Reuß egyébként az általa rendezett estélyeken saját maga komponálta vonósnégyesdarabjaival szórakoztatta arisztokrata társaságát. Pályáját 1894-ben, nyugállományba vonulásakor fejezte be, végül 1906. május 2-án hunyt el.

A kötet 625 oldal terjedelmű, s két előszóval is rendelkezik, az egyiket Stone írta angol nyelven, a másikat Baumgart. A gyűjtemény következő fejezete egy bevezető tanulmány, amely elhelyezi Reußt a német birodalmi politikában és viszonyát a Bismarck által vezetett érához, majd a Caprivi-kurzushoz. Itt alaposabb képet kaphatunk például Reuß hozzáállásáról a keleti kérdéshez, osztrák–magyar szövetségi politikájáról, valamint Romániával való kapcsolatáról.

A több száz oldalas levélgyűjteményhez a szerkesztők megadták a rövidítések feloldását, amely segíti a kötetben való tájékozódást, azt követően pedig egy táblázatot helyeztek el a közreadók, amely kronologikus sorrendben számozottan bemutatja a dokumentumokat, mind a 449 levelet.

A kötet következő szakasza és egyben leghosszabb része a dokumentumgyűjtemény. A levelek numerikus sorrendben követik egymást, melynek a kronológia a rendezési elve. A dokumentumok jegyzetekkel vannak ellátva. Reuß számos személlyel állt levelezésben, például Gerson von Bleichröder (1822–1893) berlini bankárral vagy Kálnoky Gusztávval (1832–1898), a Monarchia külügyminiszterével, és Bismarckkal, akihez leveleit egyszerűen csak „tisztelt főnök” megszólítással címezte. Reuß pozíciójából adódóan természetesen állt a mindenkori kancellárral, aki a külügyi tárcát birtokolta. Mindemellett a szerkesztők a kötetben betekintést engednek Reuß családi kapcsolataiba is, mivel közöltek néhány dokumentumot rokonságával folytatott levelezései közül.

A dokumentumok után a források és az irodalom feltüntetik a levelek pontos levéltári jelzetét és a jegyzetapparátusban szereplő iratok könyvészeti adatait. A kötet legvégén pedig név-, tárgy- és helymutató kapott helyet, amelyben a levelek szerzőire és az azokban szereplő nevekre, helyszínekre, valamint fogalmakra is rá lehet keresni.

A recenzióknak volt alkalma kutatásokat végezni a berlini közgyűjteményekben, így többek között azokban az állagokban is, melyben Reuß hagyatékának egy részét fénymásolatban őrzik. Reuß a szépen írók közé tartozott, szikár betűire könnyű ráismerni, így nem okozott különösebb gondot a közreadók számára Reuß kézírásának megfejtése.

Reuß levelezésének dokumentumgyűjteményét ajánlom minden olyan kutató és olvasó figyelmébe, aki érdeklődik a Német Császárság diplomáciatörténete iránt, ugyanakkor az ismertett kötet a Monarchia külpolitikájával foglalkozó történészek számára is hasznos lehet.